

և որական հաստատութիւնների տեսակները, այն է, արեւ-
դայ, միանձն, մենակեաց վանական և անապատաւոր։
Արեւդայ ընդհանուր առմամբ կրօնաւոր է նշանակում, այս
անունը իրանց հետ հայաստան բերին ասորի կրօնաւոր-
ները. միայնակեցի և միանձնի տարբերութիւնն այն է,
որ միայնակեաց նշանակում է մարդկային ընկերութիւնից
հեռացած բնաւին, որպէս Պաւղոս Թեբայիդացին. իսկ
միանձն նշանակում է որոշ տեղում խմբուած, բայց
առանձին առանձին խցերում ապրող կրօնաւոր. այս տե-
սակ հաստատութիւնը եզրկտոսում կոչում էր սկիթ
կամ սկիտէ, որի հիմնադիրն էր Անտոն անապատականը.
վանք և անապատ արդէն յայտնի են. առաջինում՝ կրօ-
նաւորները միասին, մի հանրակեցարանում էին ապրում,
իսկ երկրորդում անմարդաբնակ տեղերում ցրիւ և
անյայտ։

(Կր թարունակուի)

Յուսիկ Խաւ.

Կ Ո Մ Մ Ո Ւ Ն Ի Չ Մ

(Շարունակութիւն եւ վերջ *)

Եկեղեցական գոյքերը միջին դարում.

Քրիստոնէութիւնն չկարողացաւ, և չէր էլ կարող, ար-
գիւնաբերութեան նոր միջոց հիմնել, սոցիալական վերանորո-
գութիւն մտցնել։ Դրա համար էլ չկարողացաւ. Հռովմէական
պետութիւնը կորստից փրկել։ Եւ եթէ Հռովմէական պետու-
թիւնը, չնայած իւր ամբողջ սոցիալական անկման, կարողացու-
մի քանի դար էլ քաշ տալ իւր գոյութիւնը՝ պարտական է ոչ

*) Տես Արարատ Թիւ Ա.

թէ քրիստոնէութեան, այլ բարբարոսներին—հեթանոսներին՝ գերմանացւոց. գերմանացիք, ինչպէս արդէն տապօնք, իբրեւ վարձկաններ և գաղթականներ՝ յենարան դարձան ընկնող հասարակապետութեան:

Բայց վարձկան զօրքի մէջ ծառայելը և գաղթականութիւնը յառաջացող գերմանացւոց չէին կարող բաւականութիւն տալ: Գրանք գերմանացւոց ցոյց էին տալիս միայն պետութեան թուլութիւնը, և ծանօթացրին նրանց այն կարիքներին, որ կարելի էր լցուցանել միայն չռովմէական պետութեան մէջ: Նրանք մեծացրին գերմանացւոց ձգտումը դէպի հարաւ: Վերջապէս գերմանական բանակները բռնեցին պետութիւնը, և տիրեցին նրան, իրար նեղելով և առաջ քշելով, մինչև որ հետզհետէ քաօսը պարզուեց, առանձին-առանձին ցեղերը նրստեցին իրանց գրաւած տեղերում, և կազմեցին նոր պետութիւններ. զարգացաւ նոր հասարակական կազմ:

Գերմանացիք ազգերի գաղթի ժամանակ դեռ հողական կոմմունիզմի սկզբնական աստիճանի վրայ էին: Առանձին ցեղեր և ազգեր կազմում էին համայնքներ, շրջաններ՝ հողի ընդհանուր սեպհականութեամբ. իսկապէս նրանց աներն ու բակերը արդէն առանձին ընտանիքների մասնաւոր սեպհականութիւն էին դարձել. վարելահողը բաժանած էր նրանց մէջ առանձին կերպով օգտուելու համար, բայց հողի սեպհականութեան իրաւունքը պատկանում էր համայնքին, իսկ անտառներն ու ջրերը դեռ ընդհանուրի օգտուելու համար էին: Աղքատութիւնը, իբրեւ հասարակական երեոյթ, անյայտանում էր ազգերի գաղթի ժամանակներից սկսած: Ի հարկէ, միջին, դարերում էլ յաճախ պատահում էին ամբոխային չքաւորութիւններ, բայց նրանք յառաջանում էին երաշաններից, պատերազմներից կամ տարափոխիկ հիւանդութիւններից, և ոչ թէ հողի պակասութիւնից: Եւ այդ անդադար անցաւոր դժբաղդութիւններ էին՝ և ոչ ընական: Բայց եթէ կային չքաւորներ, նրանք բոլորովին անօգնական չէին. նրանց հովանաւորում և օգնում էր այն համայնքը, որին նա պատկանում էր:

Եկեղեցու բարեգործութիւնը համայնքի գոյութեան համար անհրաժեշտ ֆակտոր լինելուց դադարեց: Ինքը եկեղեցին ժամանակի փոթորիկների մէջ իւր գոյութիւնը պահպանում էր շնորհիւ միայն այն հանգամանքի, որ նա յարմարուեց ժամանակի հանգամանքներին, բոլորովին փոխեց իւր ընաւորութիւնը: Նա բարեգործական հաստատութիւնից վերափոխուեց քաղաքական մարմնի: Նրա քաղաքական գործողութիւնները

հաստատութեան հետ միասին դարձան քաղաքական ազդեցութեան գլխաւոր աղբիւր: Ազդերի գաղթի խառնաշփոթութիւնների մէջ եկեղեցին իւր հարստութիւնները պահպանեց և հին համայնքից փոխադրեց նորին: Ինչքան որ այդ խառնակութիւնների ժամանակ նա կորցրեց, այնքան և մինչև անգամ աւելի կարողացաւ նորից ձեռք բերել: Եկեղեցին բոլոր քրիստոնեայ դերմանական տէրութիւններում ամենախոշոր հողատէրը դարձաւ. նրան պատկանում էր սովորաբար հողի երրորդ մասը, իսկ շատ տեղեր՝ էլ աւելի:

Եկեղեցու այդ ընդարձակ գոյքերը այնուհետեւ աղքատների սեպհականութիւն լինելուց դադարեցին: Մինչև անգամ Կարլոս Մեծը կամեցաւ Փրանկների թագաւորութեան մէջ մտցնել եկեղեցական գոյքերը չորս մաս բաժանելը, ինչպէս նաև Հռովմէական պետութեան ուրիշ շատ կարգադրութիւններ:

Բայց այդ փորձը, ինչպէս և նրա «վերանորոգութիւնների» մեծ մասը, մնաց թղթի, աւելի ճիշտ մագաղաթի վրայ: Արդէն Կարլոսի մահից մի քանի տարի յետոյ երևան եկաւ կեղծ իսիդորեան կանոնագիրքը, կեղտոտ մտքերի և կեղծուած վկայութիւնների ժողովածուն, որ պէտք է հաստատէր պապականութեան յաւակնութիւնները և նրա քաղաքականութեան իրաւաբանական հիմք դառնար: Եկեղեցական գոյքերի նկատմամբ այդ կանոնադիրքը հաստատում է, որ աղքատներ ասելով պէտք է հասկանալ միայն հոգեւորականներին, որոնք աղքատութեան ուխտ են կապել: Այդ տեսութիւնը ստացաւ յետոյ ընդհանուր գործադրութիւն, և այնուհետեւ եկեղեցական գոյքերը համարուում էին կղերի ստացուածք: XII դարում այդ տեսութիւնը վերջացաւ մի վարդապետութեամբ, որ բոլոր եկեղեցական գոյքերը պատկանում են պապին, որ կարող է կառավարել իւր հայեցողութեամբ*):

*) Եկեղեցական գոյքերի բնաւորութեան մէջ յառաջացած այդ փոփոխութիւնը կարելոր հետեւանք ունեցաւ. Այդ յառաջ բերեց ցեղիւրաւոր, քահանաների ամուրիութիւնը, Իդէալական տեսակէտից զանազան ընկերակցութիւններ վաղուց էին ցանկանում հոգեւորականների ամուրիութիւն. Թէպէտ նախազուշակում էին, բայց չէին կարողանում իրադրծել. Այդ ձգտումները միայն այն ժամանակ յաջողութիւն ունեցան, երբ որ նրանց միացաւ նիւթական շահը, եկեղեցական գոյքերի հոգսը. Քանի որ այդ գոյքերը եկեղեցիների, համայնքների սեպհականութիւն էին համարուում, հոգեւորականների ընտանիքները առանձնապէս չէին սպառնում նրանց անմատչելիութեան:

Այդ հայեացքները լիովին համապատասխանում էին իրական յարաբերութիւններին, իշխանութեան, որով եկեղեցին օգտուում էր պետութեան մէջ, իսկ պապականութիւնը—եկեղեցու մէջ:

Բայց եթէ եկեղեցական գոյքերը դադարել են աղքատներին սեպհականութիւն լինելուց, այդ դեռ չէ նշանակում, որ միջին դարերում, յօգուտ աղքատների ոչինչ չեն արել եկեղեցական

Բայց գործը փոխուեց, հէնց որ նորա կղերի սեպհականութիւն դարձան. Այժմ կղերից իւրաքանչիւր որ, որ որդի ունէր, աշխատում էր ըստ կարելոյն շատ պոկել նոցա համար այդ ստացուածքից. «Ամեն որ կարելի էր տեսնել, որ քահանաների որդիքը ոչ միայն ժառանգական գոյք էին ստանում իրանց հօրից, այլ եւ յաւակնութիւն էին ցոյց տալիս նաեւ եկեղեցական գէյքի վրայ, որով նրանց հայրերը օգտուում էին» (Ciesebrecht, cesch. deutsch. Kaiserzeit, II էջ 406). Շատ սրտառու է այդ առարկայի համար մի գանգատ, որին ղիմեց Բոնիփացիոս VIII պապը Թեսսինեան ժողովում (1014 եւ 1024 թուականներին մէջ). «Մեծամեծ հոգաբարձիւններ, մեծամեծ դատաւերտներ, ամեն քանինչ որ կարող են, մեռք են բերում պոռնիկ հոգեւորականները (ամուսնացած քահանաները) եկեղեցական գոյքից իրանց անառակ որդւոց համար, քանի որ ուրիշ ոչինչ չունեն նրանք,» եւ այլն. (գիգելեր Lehrbuch der kirchengeschichte. Bonn, 1831, I էջ 282. Գեգելերը մեր ուշադրութիւնը դարձրել է եկեղեցական գոյքի եւ ամուրիութեան մէջ եղած կապի վրայ). Բայց յիշուի, եկեղեցական գոյքերը կղերի որդւոց համար յափըշտակելուց ազատելը միայն որոշ ժամանակ հնարաւոր եղաւ, երբ որ եկեղեցում հաստատուն կերպով ամրացաւ պապի միապետութիւնը. Պապական իշխանութեան զիսուոր խնդիրներից մէկն էլ քահանաների ամուսնութեան վերացնելն էր. Լեոն IX (1048—1054) սկսեց այդ գործը, իսկ եռանդուն Գրիգոր VII (1075—1085) քահանաների ամուսնութեան արգելքը մտցրեց ամենամօական միջոցներով. Այնուամենայնիւ դեռ շատ ժամանակ անցաւ Ալպերի հիւսիսում, մինչեւ այդ արգելքը ընդհանուր ընդունելութիւն գտաւ. Գեռ Լիւդիխում 1220 թ., իսկ Ցիւրիխում 1250 թ. պաշտօն ունեցող ամուսնացած հոգեւորականներ ենք տեսնում (Գիգելեր I հատ. 290 էրես).

Երբ որ վերանորոգութեան ժամանակ եկեղեցական գոյքերը յարունիս զրաւուեցան, եւ հոգեւորականութիւնը դարձաւ պետական պաշտօնեաների կամ նրա եկամուտով ասիրող, հասկանալի է, որ քահանաների ամուրիութեան բոլոր հետաքրքրութիւնը վերացաւ. Բողոքական հոգեւորականութիւնը կարող է, ինչքան կուզէ, որդի ունենալ. նրա կառավարութեան չեն ենթարկուում եկեղեցական գոյքերը, որ կարող էր նա իւրացնել:

կազմակերպութիւնները:

Եւ թէպէտ միջնադարի առաջին շրջանում հացկատակութիւն գոյութիւն չունէր մեր բառի իմաստով, գուցէ մի քանի քաղաքների բացառութեամբ, բայց այնուամենայնիւ, ինչպէս ասացինք, կային շատ չքաւորներ, սովից նեղուածներ, հիւանդներ, այրիներ և համաճարակներից մնացած որբեր, — նրանք ընտանիք չունէին պատասպարուելու համար, — իսկ պատերազմի ժամանակ մերձակայ կամ հեռաւոր տեղերից քշուում էին թըշնամու արշաւանքից:

Այդպիսի թշուառներին օգնութեան հասնելը միջին դարում համարուում էր եկեղեցական իւրաքանչիւր անհատի, հետեւաբար և ամենախոշոր հողագործի պարտականութիւնը: Այդ պարտականութիւնը եկեղեցին կատարում էր ոչ թէ իբրեւ մեծ բարեգործական հաստատութիւն, այլ, որովհետեւ նա պատկանում էր ունեւորներին: Այդ պարտականութիւնը ծագում էր ոչ թէ մասնաւոր քրիստոնէական, այլ ընդհանուր մարդկային սկզբունքից, որ յատուկ էր բոլոր զարգացման ստոր աստիճանի վրայ գտնուող ազգերին:

Ուրիշներին բաժին հանելու ձգտումը յատուկ է բոլոր այն ազգերին, որոնց մէջ թագաւորում էին նախնական կոմմունիզմի հետքերը կամ գոնէ նրա աւանդութիւնները: Այլ և օտարերկրային այդպիսի ազգերի մէջ այնքան հաղուադիւտ, ազգու երեւոյթ է, որ մարդիկ չեն կարող անտարբեր վերաբերուել դէպի նա: Նայած նրա ծագման և վարմունքին՝ նրան ընդունում են կամ իբրեւ թշնամու կամ իբրեւ բարեկամի — ընտանիքի թանկագին անդամի, նրան կամ գլուխը կտրում են, կամ առաջարկում են տուն և դուռ, սեղան միթերը ևլն:

Ընտանիքի կարիքներն լցուցանելուց յետոյ անտեսութիւնից աւելացածները մատակարարել ուրիշներին, պահպանուում է մինչև այն ժամանակ, մինչև որ գոյութիւն ունի այսպէս կոչուած բնական տնտեսութիւնը, մինչև որ առարկաները արտահանուում են ոչ թէ շուկա կամ պատուիրողների տները, ոչ թէ ծախսելու, այլ սեպհական գործածութեան համար: Բարերարութեան այդ միջոցը իշխում էր ամբողջ միջին դարում, առ նուազն գիւղատնտեսութեան մէջ, որ այն ժամանակ վճռական նշանակութիւն ունէր համայնական կեանքի համար: Ինչքան արդիւնաբերութիւնը դարգանում էր, այնքան մեծանում էր հողատիրութիւնից ստացած աւելորդը:

Գիւղատնտեսական արդիւնքների ահագին չճախուած աւելացածները առանձնապէս ժողովուում էին խոշոր հողագործ-

ների, թաղաւորների, բարձր աղնուականութեան, եպիսկոպոսների և վանքերի ձեռքը: Այդ եկամուտները կարող էին նրանց կերակրել: Նրանք օգտուում էին այդ եկամուտներից՝ զբանցով պահելով բաղմաթիւ զինւորներ, արհեստաւորներ,—այլ և անվերջ հիւրասիրութիւններ կատարելով: Այն ժամանակ անվայել էր համարւում, եթէ մարդ մերժում էր կողմնակի խնդրողանձնաւորութեան կերակուր և ըմպելիք:

Եթէ եպիսկոպոսներն ու վանքերը կերակրում էին քաղցածներին, հազցնում մերկերին, օթեան չուկեցողներին ապաստարան տալիս, նրանք միայն այն էին անում, ինչ որ իւրաքանչիւրն էր միջին դարում: Տարբերութիւնն շատ մեծ էր,—որ նրանք իբրեւ ամենահարուստներ, ուրիշ անհոտներից առաջ էին ընկնում: Իսկ հիւրընկալութեան սովորութիւնը արագապէս ընկնում է, հէնց որ սկսուում է ապրանքների արտահանութիւն ծախելու համար,—զանազան նիւթերի շուկայ է բացուում:

Այժմ առանձին տնտեսութիւններ հնարաւորութիւն են ստանում իրանց աւելորդները դարձնելու փոխարինելի առարկայ, այսինքն՝ ազգեցութեան և իշխանութեան այն աղբիւրը, որից չի կարելի չափազանց շատ ունենալ, որ չի քչանում, և որ կարելի է ժողովել: Փոխանակ ձգտելու մասն հանել ուրիշներին,—առատաձեռնութիւնը սպանուում է ազահութեամբ:

Ինչքան շատ էր տեղի տալիս բնական տնտեսութիւնը այսպէս կոչուած դրամական տնտեսութեան, մի գործողութեան, որ արագապէս տարածուեց Ժ. դարուց սկսած Իտալիայից և Հարաւային Ֆրանսիայից ամբողջ Եւրոպայում,—այնքան աւելի են սահմանափակում ունեւորները իրանց հիւրընկալութիւնը և իրանց առատութիւնը:

Բայց նոյն չափով, ինչ չափով մեծացաւ աղքատների թիւը՝ ապրանքային արտահանութեան զարգացումը յառաջ է բերել վարձկան դատակործը, որ արագութեամբ աճեց և շատ տեղեր նշանաւոր ծաւալ ընդունեց:

Նրա համար ամենալաւ ապաստարան էր վանքերի առատութիւնը:

Ամենամեծ ընկերութիւնները իրանց զարգացմամբ ծանրակշիռ են և փոփոխուող հանգամանքներին այնպէս հեշտութեամբ չեն յարմարւում, ինչպէս առանձին անձերը*): Անտա-

*) Սրինակի համար ուշադրութիւն պէտք է դարձնել այն յամառութեան վրայ, որով մեծամեծ անգլիական ընկերութիւնները պահպա-

ըստիցս այդ զբոսական մէջ էին նաեւ վանքերը: Նրանք ամենից երկար պահպանեցին գիւղացիներէց տուրք հաւաքելը ընտան ընտան, նրանք իրանց հարեաններէց աւելի զգուշացան գիւղացիներէ հողերը գրաւելուց և տուրքերը չափազանց շատացնելուց: Նրանք վերջապէս աւելի երկար, քան միւս ունեւորներն պահպանեցին իրանց հին առատութիւնը:

Բայց վանքերն էլ չէին կարող խուսափել նոր ժամանակի ազդեցութիւնից: Նրանց ընտանիքներին էլ բռնեց փողի ծարաւ. նրանց ազգատներին կերակրելը հետզհետէ վերափոխուեց ազգատներին «ապուր» բաժանելու:

Սակայն այնտեղ էլ, ուր նրանք պահպանեցին հին առատութիւնը, սա հետզհետէ անբաւական էր դառնում աճող ամբոխային ազգատութեան հետ կռուելու: Նորից ազգատութեան խնդիր ծագեց և նորից կազմուեցան կոմմունիստական գաղափարներ և ձգտումներ:

Այդ գաղափարներն ու ձգտումները երկու ձև ընդունեցին: Ժողովրդի ստորին խաւերում վաղ ծագեց զգացմունքի մութ կոմմունիզմ, իսկ կրթուած և համարձակ մարդասէրներ շրջաններում վերջապէս կազմուեցաւ հմուտ կերպով մտածուած կամ փիլիսոփայական կոմմունիզմը, որ մի ցնորք էր (УТОПИЗМЪ):

Եթէ զննենք այս զուտ գրական տեսակէտից, առաջինը կհանդիսանայ քրիստոնեական, իսկ երկրորդը պլաշտեական կոմմունիզմի շարունակութիւն:

Բայց այդ երկու ուղղութիւնները իրանց նախորդների որոշումն են էական կէտերում: Բանն այն է, որ նոր հասարակական ոյժ է ծագում և տիրապետում կոմմունիստական գաղափարներին, մի ոյժ, որի մասին ոչինչ չգիտէին թէ Պլատոնը և թէ հին քրիստոնեաները—վարձկան բանւորների դասակարգը՝ իբրեւ արդիւնաբերութեան նոր միջոցի հիմք:

Թարգ. Ի. Ս.

Նում են իրանց հին քաղաքականութիւնը. մինչդեռ ամեն տեղ բանւորները շտապում են րաժանուել կուսակցութիւնների: